

SZABÓ LILLA

Az ember, aki az életével játszott

– Josef Polák (1886–1945) –

A nyughatatlan ember. Az ember, aki sohasem adta fel. – Mind-ezek a kifejezések a dr. Josef Polák életét és tevékenységét bemutató prágai, pozsonyi és kassai kiállításokhoz kapcsolódtak. Budapesten, január végétől február 16-ig a Közép-európai Kulturális Intézetben *Közép-európai életutak* címmel rendezték meg a prágai Zsidó Múzeum, a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár anyagából kölcsönzött kiállítást. A magyar közönség, de a művészettörténészek, történészek számára is teljesen ismeretlen emberről szólt, aki húsz éven át állt a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum élén. Josef Polák tevékenysége nyomán feltárult előttünk a háborút elszenvedett és az újabb háborúba kényszerített Közép-Európa egy darabjának kulturális gazdagsága és sokszínűsége: mindaz, ami a régi történelmi város és Abaúj-Torna vármegye kulturális örökségének, illetve az 1919 utáni új politikai helyzet diktátumának a kereszteződéséből született. De ahhoz, amit ebből a sokrétűen bonyolult, az új ország távolabbi keleti felén létező város történelméből ma felmutathatunk, kellett egy ember, aki – a régi értékeket megőrizve – a különböző nyelvű, kultúrájú és politikai indíttatású embereket összefogja. De ami ennél is fontosabb: közös alkotásra inspirálja.

Dr. Josef Polák életének minden lépése és mozzanata nagyon jelentős volt. Egy következetesen épült életpályát látunk, nagyszerű

eredményekkel, de maga a sors – a közép-európai történelem – tragikus végzettel zárta életét. 1944-ben zsidó származása miatt Terezínbe került, majd innen Auschwitzba hurcolták, ahol végleg eltűnt.

A prágai és a pozsonyi kiállítások plakátjának fotóján egy ajtón kilépő embert látunk, világos felöltőben, kalapjától árnyékkolt arccal. A rendezők a nehezen kivehető arcvonásokkal kívánták jelezni személyének ismeretlenségét, pontosabban eddigi elfeledettségét. A kassai és a budapesti kiállítás Polák saját fotóját használta fel erre a célra. Az önmagával kártyázó embert látjuk, ahol az egyik feszülten figyeli az önfeledten játszó másikat. Ez is szimbolikus kép: a figyelő szempár az örökkévalóságot, a kártyát éppen az asztallapra csapó mozdulat heve pedig a pillanatiságot idézi. Ám Polák életét ismerve a fotó még ezen is túlmutat: az életével játszó ember. Hiszen Polák nem tudhatta, hogy maga a történelem milyen kártyákat ad a kezébe. Helyt állt. Nem is akárhogyan. Ha beolvassuk leveleibe, elszánt küzdelmét, intellektuális meggyőződését, tenni akarást olvassuk ki belőlük mindannyiszor. („Mélyen tisztelt Doktor Úr!– írja 1919-ben Kassáról prágai feletteséhez. – Elmegek Prágából. Pozsonyból azt mondták nekem, hogy kiváló munkatárs vagyok, csodákat műveltem, és ki tudja, még mit, de mégis szívesebben látnának ezen a helyen egy katolikus vagy evangélikust. Zsidó! Pályázatot írnak ki, melyen azonban én nem vehetek részt.

Még ha azt mondanák, nincs végzettséged, nincs tehetséged, vagy pedig semmit sem mondanának, meg sem szólalnék, hiszen önként voltam itt. (...)

Kicsit a szívemhez nőtt a hely, ezért szeretném, ha tehetséges és az ügye-

kért tenni képes ember kerülne ide, illetve ha megértené, hogy itt alattam egy kulturális központ jött létre, s ezért engedje meg, hogy figyelmeztessem, attól tartok, hogy más tényezők alapján fognak dönteni.”)

Dr. Josef Polák Prágában született. Jogot végzett, de a képzőművészet és a történelem érdekelte mindenekfelett. A híres cseh avantgárd, a poetizmus és a konstruktivizmus, K. Teige, J. Honzl, J. Seifert, V. Nezval, K. Chytil és mások nevével fémjelzett élénk képzőművészeti és szellemi élet volt elsősorban közege. Történelem hajlamánál fogva jól érzékelte a zsidó emlékek regisztrálásának és gyűjtésének a fontosságát, úgyhogy tanulmányai alatt, majd utána is szisztematikusan foglalkozott ezzel. A Prágai Zsidó Múzeum alapjainak lefektetése, gyűjtési körének meghatározása neki köszönhető. Rendszeresen publikált szakcikket a régiségek témaköréből, de játszott amatőr színházakban, fotózott is. Sokoldalú prágai tevékenységét az első világháború szakította félbe; katonaként Nyitrán szolgált 1918-ban. Valószínűleg ekkor találkozott először a magyar nyelvvel és a Monarchia magyarok, németek és szlovákok lakta területeinek vegyes kultúrájú és mentalitású világával. Érdekes, hogy már itt is nagyon tudatosan a műemlékek védelmére figyelte. 1919-ben Kassára került, az új államalakulat legkeletibb „európai” csücskébe. „Hivatásomnak és Prágának is búcsút mondtam, holott addig úgy éreztem, hogy nélkülük élni sem tudnék, s önként Szlovákiában maradtam. A fordulat óta a katonai parancsnokshoz beosztott tisztként városról városra, faluról falura utaztam, és mindenütt az új viszonyokról beszéltem. A vonatok nem jártak, nem voltak újságok, se a nép, se az értelmiség (magyar és német) nem tudta, mi is történik voltaképp a nagyvilágban. Értésükre kellett adni, hogy a csehszlovák hadsereg nem csak átmenetileg van itt. Útjaink során a műemlékek megmentésére törekedtem, és a helyőrségek, avagy különböző személyek védelmére alá helyeztem őket.” Közös közép-európai történelmünkhöz tartozik az a helyzetkép is, amely egy másik nagy intellektus, a szintén ügyvéd Jan Kovics Marcell (1874–1949) tollából született a Trianon és az első bécsi döntés közötti korszakról (*Húsz esztendő Pozsonyban*).

Polák számára többszörösen idegenként egyáltalán nem volt könnyű szembenézni a helyzettel, mégis megtette azt, amire magányosan vállalkozott: Kassán megteremtette az ország keleti részének kulturális központját. A múzeum épületében közkönyvtárat és olvasótermet alapított, szisztematikusan fejlesztette az intézmény gyűjteményét. Miközben nagy hangsúlyt fektetett a szlovák néprajzi anyag bemutatására, figyelmet szentelt a Kassán élő képzőművészek (Halász-Hradil Elemér, Kővári Kačmarik Szilárd, Csordák Lajos, Kieselbach Géza és mások) megismertetésének is. 1921-től 1927-ig a múzeumban kapott helyet Krón Jenő magánrajziskolája, amelynek növendékei közt a későbbi generációk kiemelkedő egyéniségeit találjuk (Nemessányi Kontuly Béla, Kmetty János, Collinásy György, Feld Lajos, Fabini Gyula, Jakoby Gyula, Koloman Sokol stb.) Összesen 220 időszaki kiállítást rendezett; bemutatta a cseh, szlovák, orosz, német, lengyel, holland avantgárd művészeket, a távoli világok kortárs képzőművészetét, köztük a

Josef Polák Nyitrán, 1918.

kínait. A magyar Tanácsköztársaság bukása után több kiváló művész is (Kassák Lajos, Kudlák Lajos, Perlrott-Csaba Vilmos, Galimberti Sándor, Kernstok Károly stb.) Kassán telepedett le hosszabb-rövidebb időre, s rendszerint kiállításokkal is bemutatkozott. Poláknak köszönhetően Jászi Oszkár, Moholy-Nagy László, Kassák Lajos, Lukács György, Balázs Béla is előadást tartott a múzeum épületében. Nyelvi, vallási, társadalmi megkülönböztetés nélkül mindig csak az értékeket tartotta szem előtt. Jó érzékkel gyorsan felismerte, hogy az új politikai, közigazgatási, társadalmi, gazdasági körülmények közé került várost miként integrálja az új

Josef Polák beszédet tart Kassán, 1930-as évek

köztársaság elvárásaiba, de egyszerűs mind hogyan találja meg azt az utat, amely a város korábbi polgári jellegét, kulturális örökségét is megőrzi. Széles körű közművelődési munkája a színházra, de a helyi sajtóra és rádióra is kiterjedt.

A kassai színházban annak idején bemutatták Smetana *Eladott menyasszonyát* és Čapek *R. U. R.* című drámáját. A budapesti kiállításon most látható volt Čapek *R. U. R.* és *Makropulos* című darabjainak nyersfordítása (Országos Széchényi Könyvtár), amely (immár bizonyítottan) Josef Poláktól származik. 1924-ben a Vígszínházban is előadták *R. U. R.*-t, a színlap szerint Kosztolányi Dezső fordításában. Feltételezhetjük, hogy az előadáson maga Polák is jelen volt, s talán készültek olyan fotók, amelyekeken ő is látható. E téren még számos megválaszolendő kérdés mutatkozik a kutatók számára. Érdeemes lenne például összehasonlítani a kassai és a budapesti előadást, illetve azok kosztümterveit és díszleteit. Előkerülhetnek még levelek, kéziratok, egyéb dokumentumok is írói hagyatékokból, amelyekből még talán azt is ki lehetne deríteni, hogy ismerték-e egymást Kosztolányival vagy Máraival.

De leginkább bemutatásra vár az a híres kassai modernnek néven emlegetett

A kínai kiállítás plakátja, 1936

Bortnyik Sándor: *Dr. Josef Polák portréja, 1924.*

avantgárd művészet, amely Kassán az ő működése alatt és támogatásával jött létre. A Magyarországon megjelent könyvek közül elsőként a „*Külön világban és külön időben.*” *A 20. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig* című tanulmánykötet (Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, 2001) foglalkozott Dr. Josef Polák és a kassai képzőművészet kapcsolatával, és publikálta Bortnyik Sándor róla készített nagyszerű konstruktivista, metafizikus portréját. (A festményt a kassai Východoslovenská Galéria Júliusa Jakobyho kölcsönözte a budapesti kiállításra.) Az ugyancsak e társaság kiadásában, 2003-ban megjelent „*Az elsüllyedt jelek.*” *A 20. századi magyar könyv-illusztáció Magyarország határain kívül 1918-tól napjainkig* című tanulmánykötet tartalmazza mindazon grafikusok pontos bibliográfiáját, akik borítókkal, illusztrációkkal gazdagították a szlovákiai magyar könyvkiadást. E könyvekben jól kirajzolódik a kassai tipográfia jellegzetes bauhausos, konstruktivista stílusa, amely pontosan tükrözi az ott működő művészek hatását.

A kutatások külön szegmensét képezhetné a kassai többnyelvű sajtóban és folyóiratokban megjelent kulturális hírek feldolgozása és azok értékelése.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a budapesti kiállítás legnagyobb hozadéka nemcsak e nagyszerű ember tevékenységének, életútjának megismertetése volt, hanem annak a hatalmas, kultúrtörténetileg is rendkívül érdekes és értékes anyagnak a feltárása is, amely megjelenítette számunkra a két világháború közötti kassai kulturális életet. Biztos vagyok benne, hogy az ehhez hasonló közös rendezvények közelebb visznek bennünket egymás történelmének, kultúrájának kölcsönös értékeléséhez is. ■